

UDK:

ORCID: 0000-0003-2288-5682

KATTA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQI GRAMMATIK TOMONINING O'ZIGA XOSLIGI HAMDA UNI RIVOJLANTIRISH

Abidova Nilufar Zakirovna

pedagogika fanlari doktori (DSc),

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

nilufar1976@list.ru. +998 99 823 11 90

Fayziyeva Nozima Oybek qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti logopediya yo'nalishi Magistratura II bosqich talabasi

Annotatsiya Maktabgacha yoshdagi bolalar og'zaki nutqining o'ziga xos jihatlari, boshqa yosh davrlariga mos bo'lgan nutq normalaridan differentsiatsiyasi hamda nutqning grammatik jihati rivojlanishining 5-6 yoshdagi bolalarga nisbatan me'yorlari keltirilgan. Shu bilan birga katta maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining grammatik tomonini tekshirish hamda uni korreksiyalash bo'yicha bir qancha tavsiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, A.N.Gvozdev, ijtimoiy omillar, genetik omillar, fleksiya, didaktik o'yinlar, disgrafiya, fonetik format.

Аннотация Изложены особенности устного дискурса для детей дошкольного возраста, их дифференциация от стандартов речи, соответствующих другим возрастным группам, и развитие грамматических аспектов речи для детей в возрасте от 5 до 6 лет. Вместе с тем, был дан ряд рекомендаций по изучению и коррекции грамматической стороны речи детей старшего возраста.

Ключевые слова: речь, А.Н. Гвоздев, социальные факторы, генетические факторы, гибкость, дидактические игры, дисграфия, фонетический формат.

Annotation The characteristics of oral discourse for preschool-age children, their differentiation from speech standards that are consistent with other ages, and the development of grammatical aspects of speech are set out for children between the ages of 5 and 6. At the same time, a number of recommendations have been made to examine and correct the grammatical aspect of the speech of older children.

Keywords: Speech, A.N. Gvozdev, social factors, genetic factors, flexibility, didactic games, dysgraphics, phonetic format.

KIRISH. Insonlar o‘rtasidagi muloqotning asosiy vositasi bu - nutq hisoblanadi. Inson nutq yordamida o‘z fikrini, his-tuyg‘ularini izhor qiladi hamda boshqalarning hissiyotlarini bilib oladi. Nutqning grammatik tuzilishi - so‘z birikmalari va gaplardagi so‘zlarning bir-biri bilan o‘zaro ta’sirini o‘zida aks ettiradi. Asosan, u turli xil so‘zlar to‘plamini mazmunli va tushunarli jumladan iborat bo‘ladi. Grammatik tuzilishning morfologik va sintaktik tizimi mavjud sanaladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, bolalar tafakkurini takomillashtirishning muhim shartidir. U bolaning atrofidagi odamlar bilan kundalik muloqoti jarayonida mustaqil ravishda erishiladi. Bu jarayonda oiladagi qulay sharoitlar, bolaning asab tizimining holati, fonemik eshitish va so‘z boyligining normal rivojlanish darajasi juda muhim rol o‘ynaydi. 4,5-5 yoshda bolalar nutqiy ko‘nikmalarni to‘liq o‘zlashtiradilar. Ular birlik va ko‘plikni to‘g‘ri qo‘llaydilar, gapning nominal qismlarini o‘zgartiradilar va barcha holatlarda otlardan foydalana oladilar.

A.N. Gvozdev " Nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish" fundamental asarining muallifi ushbu shakllanishning asosiy davrlarini ta’kidladi:

Birinchi davr - amorf o‘zak so‘zlardan iborat bo‘lib, ular qo‘llanganda barcha hollarda o‘zgarmasdan qo‘llaniladi (1 yil 3 oydan 1 yil 10 oygacha).

Ikkinchi davr - gapning grammatik tuzilishi o‘zlashtiriladi. Bu davr grammatik kategoriyalarning shakllanishi va ularning tashqi ifodasi (1 yosh 10 oydan 3 yilgacha) bilan bog‘liq.

Uchinchi davr - bu vaqtda ona tilining morfologik tizimini, konjugatsiya va tuslanishlarni o‘zlashtirish sodir bo‘ladi (yosh - 3-7 yosh). Bu esa aynan katta maktabgacha yoshga to‘g‘ri keladi.

So‘z boyligi va nutqning grammatik tuzilishining rivojlanishi asta-sekin sodir bo‘ladi. Dastlab, bolalar kundalik nutqda predloqlarni ishlatmaydilar, ular urg‘uni noto‘g‘ri qo‘yishlari va otning jinsini chalkashtirib yuborishlari mumkin. Ammo nutqning normal rivojlanishi jarayonida so‘z boyligi boyib boradi, bola muloqot orqali atrofidagi dunyo haqida ko‘proq bilimga ega bo‘ladi, buning natijasida u jummalarni to‘g‘ri tuza oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik tuzilishini rivojlantirish bir nechta vazifalarga muvofiq amalga oshiriladi: -Gap tuzilishini shakllantirish. Bu muammo bolalar ertaklari yordamida hal qilinadi. O‘qituvchi ertak aytib beradi, bola diqqat bilan tinglaydi, shundan so‘ng u eshitgan narsalarini qisqacha qayta yozishi kerak. Yana bir usul - bitta yoki bir qator rasmlar asosida hikoya tuzish. -So‘z yasashning rivojlanishi. Didaktik o‘yinlar bu muammoni hal qilishda katta yordam beradi. Masalan, "Uy hayvonlari" mashqi. Bolalar ba’zi hayvonlarning bolalari nima deb atalishini aniqlashlari, ular uy sharoitida qanday foydali ekanligini aytib berishlari kerak va hokazo. -Bog‘langan nutqni rivojlantirish. Bunday holda, rolli o‘yinlar qo‘llaniladi. Ularda bolalar dialogni, yangi texnika va aloqa vositalarini o‘rganadilar. Yaxshi nutq bolaning har tomonlama rivojlanishining eng muhim shartidir. So‘z boyligi qanchalik boy bo‘lsa, bolalar o‘z

fikrlarini ifoda etishlari osonroq bo‘ladi. Grammatik tuzilmani shakllantirish uchun bolaning tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilishi juda muhimdir. Atrofdagi odamlar bilan muloqot asta-sekin sodir bo‘ladi: u 10 fonetik va grammatik dizaynni hisobga olgan holda nutqni tushunish va undan faol foydalanishni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning nutqiga qo‘yiladigan talablar uning yoshiga qarab har xil: 3-4 yil. Bola o‘qituvchidan keyin qisqa hikoyani (rasm, bir qator tasvirlar asosida) takrorlashi va raqamlar, jins va holatlar bo‘yicha so‘zlarni kelishib olishi kerak. 4-5 yil. Bolaning o‘zi qisqa hikoya yozishi va oddiy matnlarni takrorlashi kerak. U umumiy ma'noli so‘zlarni tushunishi va ishlatishi kerak. 5-6 yil. Bolalar oddiy va murakkab jummalarni tuzishlari, ularni grammatik jihatdan to‘g‘ri formatlashlari kerak. Ular rasm, mavzu haqida gapirishlari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita nutqdan foydalanishlari kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Mutaxassislar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining leksik va grammatik tuzilishini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy va genetik omillarni aniqlaydilar.

Ijtimoiy omillar: Bolalarning kompleks rivojlanishi ular tarbiyalangan sharoitga bog‘liq. Agar oila to‘liq bo‘lsa, ota-onalar bolaning nutq qobiliyatlarini shakllantirishda ishtirok etishlari muhimligini aniq tushunadilar, keyin bolada muloqot etishmaydi, ya'ni. u doimiy nutq amaliyotiga ega. Agar bola to‘liq ota-ona oilasida tarbiyalangan bo‘lsa, unda u bilan aloqa etishmasligi tabiiydir. Yana bir muhim jihat - bu oiladagi bolalar soni. Agar bola aka-uka va opa-singillar bilan katta bo‘lsa, unda qo‘shma rol o‘yinlar va ochiq o‘yinlar nutqni rivojlantirishga foydali ta'sir ko‘rsatadi. Bolalarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim nuqta - bu ota-onalarning ta'lim darajasi va ularning moliyaviy ta'minlanishi. Bu yerda hamma narsa oddiy - agar ota-onalarning o‘zlari grammatik jihatdan to‘g‘ri jummalarni ishlatssa va boy lug‘atga ega bo‘lsa, ularning farzandlarining nutqi to‘g‘ri shakllanadi.

Genetik omillar: Yaxshi irsiyat haqiqatan ham bolaning nutqini rivojlantirishda emas, balki uning shaxs sifatida rivojlanishida ham katta rol o‘ynaydi. Agar ota-onalar maktabda yaxshi o‘qigan va oliy ma'lumotga ega bo‘lsa, ularning farzandlari nutqning asosiy grammatik tamoyillarini tezda o‘zlashtiradilar. Bolaning maktabda ta'lim olishining birinchi yillarida nutqning grammatik tuzilishini to‘g‘ri shakllantirishga e'tibor berish juda muhimdir. Bu maktabdagi o‘quv jarayoni kontekstida uning buzilishi disgrafiya - yozish buzilishining paydo bo‘lishi bilan izohlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun nutqni rivojlantirishda asosiy rol. Ammo bundan tashqari, bolaning ota-onasi ham muhim vazifani bajaradi, ular ham uning nutqini va grammatik va fonetik formatning to‘g‘riligini kuzatishi kerak.

Albatta, katta maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi grammatik tomonidan rivojlanish jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu yoshdagi bolalar nutqida grammatikaning asosiy elementlari, jumladan, so‘z tuzilishi, fe‘l va otning shakllanishi, so‘z birikmalarini to‘g‘ri qurish kabi ko‘nikmalar asta-sekinlik bilan shakllanadi. Bolalar tilining grammatik tuzilishi, o‘z navbatida, ijtimoiy va kognitiv rivojlanish bilan chambarchas bog‘liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nutqning grammatik tomonlarini rivojlantirishda muhim bosqichlar mavjud. Masalan, bolalar birinchi yilida ko‘proq so‘zlarni o‘rganishadi, keyinchalik esa ular ularni grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llashni o‘rganadilar. Shuningdek, bolalar so‘z birikmalarini, jummalarni yaratish, vaqt, joy va boshqa o‘zgaruvchilarni ifodalashni o‘rganishadi.

Nutqning grammatik tomonini rivojlantirishda o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rni katta. To‘g‘ri va xilma-xil tillarda nutqni qo‘llash, bolalarga yangi so‘zlarni tanishtirish va ularga grammatik qoidalar asosida fikrlarni ifodalashga yordam berish zarur. Grammatikaning rivojlanishi nafaqat til bilish, balki muloqot qilish, fikrlarni tushunish va ifodalash ko‘nikmalarini ham yaxshilashga yordam beradi.

XULOSA. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining grammatik tuzilishini shakllantirish va rivojlantirish o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u bolaning nutqini rivojlantirishdagi muammolarni bartaraf etish uchun mashqlar tizimini tashkil etishdan iborat. So‘z yasalihi va fleksiyaiga oid amaliy topshiriqlar nutqning grammatik tuzilishini shakllantirishga, shuningdek, mavjud nutq nuqsonlarini bartaraf etishga yordam beradi. Ular faol va passiv so‘z boyligini to‘plash va takomillashtirish, mavjud nutq ko‘nikmalarini takomillashtirish va izchil nutqni rivojlantirishni ta‘minlaydi. Mashqda muhokama qilinadigan narsalarni nomlash (masalan, salat tayyorlash uchun zarur bo‘lgan mahsulotlarni tanlang, "yog‘och" xarakteristikasi mos keladigan narsalarni nomlang va hokazo).

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. A Grammar of Speech. David Brazil (Oxford University Press) 1995.
2. Bergs, Alexander 2005 Grammaticalizing constructions – constructing grammaticalization. Paper presented at New Reflections on Grammaticalization (NRG) 3, Santiago de Compostela, July
3. Wiemer, Björn & Walter Bisang 2004 What makes grammaticalization? An appraisal of its components and its fringes. In Bisang, Himmelmann & Wiemer (eds.)
4. <https://cyberleninka.ru>
5. <https://defectologiya.pro>